

Методика мови

МЕТОД ВПРАВ В УМОВАХ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ: ПРАКТИЧНИЙ АСПЕКТ

Валентина НОВОСЬОЛОВА,
кандидат педагогічних наук,
старший науковий співробітник
відділу навчання української мови та літератури
Інституту педагогіки НАПН України

Статтю присвячено проблемі практики застосування методу вправ на уроках української мови в закладах загальної середньої освіти в умовах дистанційного навчання. Авторкою обґрунтовано актуальність вибраної теми, окреслено сутність методу; визначено особливості використання методу вправ у режимі онлайн; запропоновано приклади вправ, виконання яких сприятиме ефективності навчання української мови, наближуватиме освітній процес до потреб життя, учні здобуватимуть необхідний досвід і вироблятимуть навички, якими зможуть оперувати в життєвих ситуаціях.

Ключові слова: методи навчання української мови; метод вправ.

В умовах кардинальних змін освітнього процесу, зокрема в контексті складних реалій життя й глобальних безпекових викликів для України, зміст шкільного курсу української мови, методичний інструментарій, підходи до навчання мови в закладах загальної середньої освіти набувають особливої гостроти і значущості, зокрема потребує зосередження уваги вчених і вчителів-практиків різноаспектна проблема пошуку ефективних методів навчання. Український лінгводидактик О. Біляєв зазначав, що «зміст шкільних занять з мови, їх ефективність значною мірою забезпечується оптимальним застосуванням навчальних методів» [1, с. 205].

У методичній концепції О. Біляєва з-поміж п'яти основних методів навчання української мови методу вправ відведено особливе місце [2, с. 75]. Наукові засади методу вправ під час вивчення української мови розкриті в публікаціях Н. Бондаренко, Н. Голуб, В. Мельничайка, В. Онищука, М. Пентиліук, Л. Попової та інших вітчизняних дослідників.

За твердженням О. Біляєва, вправи — це «виконання учнями навчальних завдань з метою закріплення теоретичних відомостей та оволодіння практичними вміннями і навичками», «кількаразове повторення учнями певних дій» [3, с. 2]. Тут вчений відмежовує поняття «вправа» і «завдання», вказуючи, що завдання «однократні, хоч їх часом доводиться виконувати повторно» [3, с. 2].

В «Українському педагогічному словнику» визначено, що вправа — це «повторне виконання дії з метою її засвоєння», водночас важливою функцією є забезпе-

чення усвідомлення й закріплення навчального матеріалу [4, с. 59]. Вправа найвищою мірою дає змогу діагностувати рівень міцності й глибини розуміння знань учнями, оскільки від цього залежить якість сформованих умінь і навичок, можливість творчого застосування їх.

Метод вправ — це один із методів, без якого неможливе ефективне навчання мови. Цінність методу полягає в тому, що учні шляхом практичної діяльності в школі й поза її межами наближають освітній процес до потреб життя, здобувають необхідний досвід і виробляють навички, якими зможуть оперувати в різних реальних ситуаціях.

Пошук принципів функціонування методичного інструментарію навчання української мови, зокрема питання використання методу вправ, потребує ретельного перегляду й переосмислення в умовах дистанційного чи змішаного формату навчання. Звичайно, організація освітнього процесу в традиційному очному форматі залишається актуальною та необхідною, але в умовах війни треба врахувати всі життєві реалії й бути готовими до подолання життєвих викликів.

Упродовж дистанційного навчання здобувач освіти має пройти шлях від сприйняття інформації до її розуміння, запам'ятання, відтворення, використання на різних рівнях [5]. Отже, розроблена В. Онищуком класифікація вправ (підготовчі, вступні, тренувальні, завершальні) відповідно до навчальної мети, ступеня самостійності й творчості учнів не втрачає актуальності [6].

Об'єктивна потреба в застосуванні педагогічного досвіду дистанційного навчання зумовила те, що в ключі найефективніших способів навчання формату онлайн увага вчителів зосереджується на комплексному доборі вправ для набуття в учнів навичок самостійного й групового здійснення навчально-пізнавальної діяльності, а також самостійного — вправ для поточного й підсумкового контролю / самоконтролю освітніх результатів.

Оскільки навчання дистанційно може здійснюватися в синхронному й асинхронному режимах, то, відповідно, зміст і характер вправ, методичне забезпечення їх виконання повинні залежати від особливостей співпраці учня і вчителя в умовах цих двох режимів [5].

На нашу думку, в умовах війни необхідно добирати завдання для залучення учнів до дій зі сприймання й подальшого використання інформації в реальній мов-

леневій практиці (бесіда, дискусія, мікродискусія в групі, обговорення в парі, інтерв'ю тощо). Для формування гуманістичного світогляду така робота розгортається навколо прослуханих / прочитаних / переглянутих текстів або медіатекстів життєствердної тематики, що висвітлюють теми гуманної поведінки конкретних людей, їхніх сміливих, героїчних вчинків чи добрих справ (наприклад, «Знайди інформацію / ознайомся з інформацією в тексті про порятунок тварин під час воєнних дій. Візьми участь в дискусії, чому в мережі Інтернет багато сюжетів на подібну тему? Які слова ти найчастіше вживаєш для опису вчинків рятувальників? До якої частини мови вони належать? Свою думку обґрунтуй».

Якщо створити умови для реалізації вікової потреби здобувачів освіти в пошуковій активності, здатності досліджувати, оперувати мовними знаннями й вміннями, інтегрувати знання з різних галузей наук, то учні будуть готовими до викликів життя.

Синхронний режим, коли всі учасники освітнього процесу одночасно перебувають у веб-середовищі, передбачає співпрацю вчителя й учнів у реальному часі. Це може бути відео-, аудіозв'язок, спілкування в чаті. Наприклад, учні в чаті можуть об'єднатися в групи й спільно створити карту понять й зазначити на ній, що вже відомо про поняття з теми «Лексикологія». Потім кожен учасник групи працюватиме з певним із запропонованих учителем питань: У чому полягає важливість знання лексикології для кожної людини? Навіщо виробляти потребу постійно поповнювати свій лексичний запас? У яких ситуаціях ви відчували безпорадність під час вибору потрібного слова? Наприкінці учні презентують свою роботу учасникам інших груп, фотографують карту понять та розміщують її у своєму портфоліо, позначивши дату її створення й імена тих, хто її створив.

Для розширення кола фактів, що ілюструють і підтверджують вивчене мовне явище, можна запропонувати вправу на кшталт: «Об'єднайтеся в три групи. Пригадайте, що вам відомо про лексикологію. Проведіть конкурс на краще запитання: доберіть і запишіть якомога більше запитань для учасників іншої групи, щоб виявити, що й наскільки добре кожен із вас засвоїв із цього розділу». У зазначеному вище контексті доцільно активно використовувати різноманітні медіатексти, після перегляду яких варто запропонувати дослідити, наприклад, лексичні засоби образності чи емоційності, найбільш уживані лексичні поняття або зафіксувати і виправити лексичні огріхи.

Перевагою синхрону є одночасний зворотний зв'язок, миттєве залучення учасників у визначений час. Зворотний зв'язок має бути постійним і своєчасним. Упродовж перебігу дистанційного уроку (сеансу в 30 хвилин) ефективним буде максимальне планування орієнтованих на взаємодію з учнями інтерактивних вправ. Їх активне використання зумовлене потребою розвитку пізнавального потенціалу учнів, здатністю впливати на мотивацію, ціннісні орієнтири, інтереси й потреби, формування навичок самостійної навчальної діяльності [7].

У контексті зазначеного особливої уваги потребує добір вправ, які забезпечуватимуть контроль над розумінням матеріалу. Учитель передусім має спрогнозувати, наскільки той чи той методичний інструментарій

буде результативним не лише для визначення рівня знань з української мови й умінь застосовувати засвоєну інформацію в різних ситуаціях (навчальних, життєвих, професійних), а і здатності продуктивно комунікувати в команді, вибирати поведінкові моделі, що відповідають певним умовам спілкування, комплексно розв'язувати проблеми, знаходити компромісне рішення тощо [8].

Такі вправи необхідні, щоб мати змогу налагодити пізнавальний процес, усунути можливі ризики й конструктивно вирішувати будь-які поточні питання для досягнення поставлених цілей кожного уроку. Наприклад, на початку уроку з вивчення теми «Лексикологія» учні пояснюють значення слів «лексикологія», «лексикон», «слововживання», «лексична норма». Учитель може запропонувати доповнити наведений перелік слів вивченими впродовж уроку лексичними поняттями. Наприкінці уроку учні підбивають підсумки уроку й аналізують результати навчальної діяльності. Записують до власного «Журналу досягнень» невеличке повідомлення «Як слово здатне вплинути на порятунок людини або беззахисної тварини». Учні визначають, яким стилем і типом мовлення скористалися.

На уроці вивчення найпоширеніших випадків порушення лексичної норми на етапі цілевизначення можна запропонувати учням текст, який потребує редагування і завдання до нього: «Дослідіть, чи дотримано автором лексичних норм, чи стилістично мотивовано є тавтологія в тексті. Свою думку доведіть».

Упродовж виконання таких вправ необхідно створити умови для того, щоб залучити одночасно багатьох учнів до активного спілкування, обговорення їхніх освітніх здобутків, обміну коментарями і враженнями (коментовані вправи). Наприклад, учні записують із медіатекстів по два речення, у яких наявні лексичні вади, коментують, називають вид помилки й гуртом записують правильний варіант. Здійснюють у парах взаємоперевірку написаного. Редагують написане, коментують власну орфографічну вправність.

Важливо подбати про сприятливе емоційне середовище для розвитку творчого потенціалу всіх учасників дистанційного навчання. Застосування таких вправ дасть змогу учням установлювати, підтримувати, зберігати контакт, переконувати співрозмовника; забезпечить практичне спрямування навчання на вищому – комунікативному рівні, виробить в учнів здатність реалізувати спонукальну, пізнавальну, емотивну, ціннісноорієнтаційну функції спілкування. Для прикладу наведемо таку вправу: «Об'єднайтеся в дві групи. Обговоріть у своїй команді вислів Ліни Костенко: «Нації вмирають не від інфаркту. Спочатку їм відбирає мову. Ми повинні бути свідомі того, що мовна проблема для нас актуальна і в XXI столітті, і якщо ми не схаменемося, то матимемо дуже невтішну перспективу». Поділіться результатами свого обговорення з іншою групою. Чи збігаються ваші припущення?»

Важливо навчити учнів конструювати діалог для компетентного обговорення життєво важливих проблем, висловлення в ньому власної думки, аргументування й обстоювання позиції, спростування думки опонента. Необхідно акцентувати увагу учнів на порозумінні, довірі, готовності сприймати думки інших та реагувати на конструктивну критику, протидіяти вербальній агресії, виховувати культуру ведення супе-

речки, яка є свідченням розбіжностей, різних думок і поглядів на проблему та шляхи розв'язання її. Добре організована суперечка здатна допомогти уникнути конфліктування. Для прикладу наведемо таке завдання:

«Чи збігається ваше розуміння суті поняття «жити й творити в Україні»? Складіть і розіграйте в парі з сусідом(-ою) по парті діалог на тему, висловлену Богданом Гаврилишиним: «Я бачу позитивну тенденцію. П'ять років тому більшість молодих людей, з якими я спілкувався, мріяли про одне – втекти з України. Зараз таких половина. Ті, хто хоче лишитися, прагнуть втілювати реформи й змінювати країну. Водночас вони постають перед вибором, закінчивши університет за кордоном: працювати там або повертатися. Багато з них свідомо обирає друге».

Працюючи в *асинхронному* режимі (освітній процес здійснюється за зручним для вчителів та учнів графіком), учні одержують вказівки щодо терміну виконання вправ і самостійно виконують спеціальні завдання у власному темпі й у зручний для себе час. Може відбуватися через електронне листування, телевізійні уроки, вчителі створюють блоги, сайти тощо. Важливо звернути увагу на те, що чим чіткішими будуть інструкції учителя, й зрозуміло прописані ним алгоритми для самостійного опрацювання, тим ефективнішим буде освітній результат здобутків після виконаних вправ. Для роботи можна підготувати вправи у формі онлайн-тестів з автоматичним зворотним зв'язком. Такий вид вправ дає змогу перевірити рівень запам'ятовування інформації, відтворення роботи з іншими гаджетами.

Вправи для *асинхронного* опрацювання мають бути диференційовані, практико-орієнтовані й творчі. Необхідно спонукати учнів встановлювати власні цілі вивчення кожної теми й фіксувати внесок кожного із учнів у досягнення поставлених цілей, відстежуючи прогрес та зростання власних навчальних здобутків, заохочувати учнів до самостійних пошуків інформації з різних надійних джерел і творчої діяльності. Наведемо приклади таких вправ:

1. Послухайте/перегляньте відео за покликанням <https://www.youtube.com/watch?v=8FW7iD5Efd0>. Відгомін якої пори року вам вдалося почути? Який настрій викликають такі звуки? Поміркуйте, чому весну всі чекають, а у веснянках її закликають і прославляють? Напиши про це 5–6 речень, вживаючи синоніми.

2. Об'єднайтеся в команду з однокласниками/однокласниками-одномудцями стосовно того, як важливо протидіяти фейкам у соцмережах, критично ставитися до інформації та перевіряти її. Підготуйте план роботи, матеріал та проведіть просвітницьку роботу для друзів, знайомих, однокласників, як визначати неправдиві новини.

Продуктивними, на наше переконання, є комбінування методу вправ з методом творчої реалізації, що визначає порядок самостійної творчої діяльності учнів, забезпечує рівень її оригінальності, індивідуальної креативності. Різновидами цього методу є:

а) продукування творів, що передбачає ознайомлення учнів з творчим завданням, обговорення особливостей завдання, самостійне виконання його, презентацію виконаної роботи, підсумкове обговорення творчої

діяльності учня (*Скориставшись інформацією з перевірених джерел, дослідіть, які рослини є символом різних куточків України. Створіть повідомлення про символи-рослини вашої родини, села чи міста, презентуйте результати дослідження перед колективом класу, запишіть коментар однокласника чи однокласниці, який найбільше вразив*).

б) створення проєктів (усвідомлення проєктного завдання відповідної теми, поетапна робота: творче опрацювання інформаційних текстів, аналіз матеріалу, опанування узагальнення, оформлення, захист, загальне обговорення проєкту, підбиття підсумків) [7]. (*Розпочніть роботу над власним тижневим проєктом «Родинні історії». Розпитайте своїх рідних або людей, які знають вашу родину, про цікаві історії, пов'язані з життям, пригодами, порятунком тварин. Відшукайте світлина з їхнім зображенням. Використайте відеозаписи свідчень родичів. Розшифруйте почуті й записані вами історії. Оберіть ті, якими ви хочете поділитися з друзями й подружками, і презентуйте їх*).

У використанні методів цієї групи слід дотримуватися міри та обґрунтування раціональності застосування їх у кожній ситуації. Ефективність цих методів підвищується за умови поєднання з іншими методами навчання.

Окрім розроблених учителем вправ для учнів доречно надавати рекомендації щодо перегляду тематичних вебінарів, фрагментів або й цілих онлайн-курсів на доступних платформах дистанційного навчання. Для обміну інформацією можна організувати додаткові комунікаційні канали, чати, групи, у яких учні матимуть змогу обговорювати власні знахідки, обмінюватися покликаннями на цікаві ресурси, ділитися оцінкою онлайн-джерел і враженнями після роботи з ними. Такий вид вправ створюватиме комфортну емоційну атмосферу для стимулювання й підтримання діалогу, полілогу між учасниками груп.

Цифровий режим взаємодії надає змогу здійснювати диференційоване навчання. Кожен учень чи група учнів можуть отримати вправу чи спеціальне завдання, які відповідають їхньому рівню навчальних досягнень. Це сприятиме індивідуалізації навчання, зростанню ефективності освітнього процесу.

За можливості варто надавати учням право вибору різних варіантів вправ для демонстрації опрацьованого матеріалу кожної теми. Можна запропонувати учням творчо використовувати вивчені мовні засоби, оперувати здобутою інформацією. Наприклад, скласти власні вправи, створити карту понять певної теми, передати інформацію в графічний спосіб тощо.

Досвід екстреного вимушеного переходу до умов дистанційного навчання, дає підстави стверджувати, що в перспективі необхідно добирати такі вправи, аби посилювати мотивацію учнів до процесу навчання в нових умовах, працювати над виробленням в учнів навичок саморегуляції, умінь критично мислити, працювати з різноджерельною інформацією. Тому проблема використання методу вправ на уроках української мови в умовах дистанційного навчання потребує подальшого дослідження й глибшого осмислення, збагачення досвідом практичного використання.

Література

1. Біляев, О.М. Сучасний урок української мови. Київ, Україна : Радянська школа, 1982.
2. Біляев О. М. Лінгводидактика рідної мови. Київ, Україна : Генеза, 2005.
3. Біляев О. М. «Вправи в навчанні мови» Українська мова і література в школі, с.2-6, № 6, 2004. Онищук В. «Дидактичні основи засвоєння учнями мовних навичок і вмінь», Українська мова і література в школі, с. 48-53, № 3, 1971.
4. Український педагогічний словник, Укл. С. Гончаренко. Київ, Україна : Либідь, 1997.
5. Практики та підходи до дистанційного навчання – рекомендації для вчителів [Електронний ресурс]. Доступно: <https://nus.org.ua/articles/praktyku-ta-pidhody-do-dystantsijnogo-navchannya-rekomendatsiyi-dlya-vchyteliv/> (Дата звернення — 12. 07. 2022 р.)
6. Онищук В. «Дидактичні основи засвоєння учнями мовних навичок і вмінь», Українська мова і література в школі, с. 48-53, № 3, 1971.
7. Новосьолова В. І. Особливості формування навчально-дослідницьких умінь учнів на уроках української мови в умовах нової української школи Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки, 2021. (8 (346) Ч. 1. С. 181-197.
8. Попова Л.О. Метод проектів на уроках української мови в старших класах: проблеми і перспективи оцінювання. Українська мова і література в школі, с. 50-53, № 4, 2017.

КОНЦЕПЦІЯ ДІАЛОГІЗМУ В НАВЧАННІ МОВИ ЯК ПІДґРУНТЯ КООПЕРАТИВНОЇ ВЗАЄМОДІЇ ГРОМАДЯН У СУСПІЛЬСТВІ

Олеся ЛЮБАШЕНКО,
*доктор педагогічних наук, професор кафедри методики викладання
української та іноземних мов і літератур
Навчально-наукового інституту філології КНУ імені Тараса Шевченка;
Олександра КАСЬЯНОВА,*
*кандидат філологічних наук, фахівець відділу зв'язків із громадськістю
Навчально-наукового інституту філології КНУ імені Тараса Шевченка*

Спостерігаючи зміни у формах і каналах спілкування, які опанувало натеper людство, все-таки доводиться констатувати, що діалог був і залишається одним із найдовершеніших умінь, яке може розвинути людина для того, щоб порозумітися в безпосередніх взаєминах з іншими людьми та не загубитися на багатоголосих платформах онлайн-комунікації.

Ганс-Георг Гадамер у своїх працях «Істина і метод» та «Діалог і діалектика» обґрунтував засади філософії розуміння та інтерпретації діалогічного взаємозв'язку між людьми, які передусім використовують мову, щоб налагодити контакт з іншими і бути почутими.

Для мовлення з метою порозуміння людина навчається протягом усього життя, зустрічаючи співрозмовників різного віку з різних верств громади, носіїв різних культурних традицій, різного рівня освіченості з різними переконаннями. Проте, завдяки діалогічним умінням, порозуміння між усіма можливе. Адаже учасники діалогу певною мірою наближаються один до одного, вбудовують власні погляди у спільну світоглядну картину, пізнають вірування та спосіб мислення інших, інтерпретують сказане ними, долаючи власні упередження і стереотипи. Порозуміння є результа-

© Олеся ЛЮБАШЕНКО, Олександра КАСЬЯНОВА, 2022

том «злиття горизонтів», а тому початок діалогу завжди є початком нового акту порозуміння між людьми.

Однак це зовсім непросто навчити діалогу людину в умовах суцільної інформатизації освіти. Поруч із безперечними перевагами віртуальних месенджерів, освітніх платформ Coursera, EdEra, Prometheus усі спостерігають і втрату досвіду довірливої розмови, ввічливого комунікативного партнерства, обговорення актуальної інформації, висловлення почуттів, спостережень і сумнівів, які проживає особистість.

Усі учасники освітнього середовища стверджують одне: неминучим наслідком удосконалення в учня навичок інтернет-користувача є занепад справжнього діалогічного спілкування засобами живої мови. Німецька, англійська, іспанська, звісно, й українська мови у віртуальній сфері перероджуються в набори скорочень, аббревіатур, смайликів та лайків-уподобайок. Ці процеси віддзеркалюються у сприйнятті та розумінні однолітків, у спілкуванні з викладачами й батьками, а потім — із колегами в обраній професії.

Учні, студенти, а за ними й викладачі у річищі комунікативних стереотипів розвивають у собі фрагментарне мислення та формують «кліпову» свідомість.